

Manipulasjon - eller spill for galleriet?

Innledning:

I denne artikkelen¹ utledes og problematiseres manipulasjon som fenomen innenfor fengselskonteksten. En idehistorisk innramming etableres gjennom bruk av noen små innblikk i Dantes *The Divine Comedy*, for så å videreføres og kontrasteres ved å bruke elementer fra Erwin Goffmans arbeider rundt fenomenet rollespill. Fundamentalt for den forståelsen som preger denne artikkelen er at mennesket beveger seg i et spenningsfelt mellom påvirkning og tilpasning. Det en fortolker som manipulasjon vil dermed være handlinger som må forstås innenfor dette spenningsfeltet.

Der Dantes vandring gjennom Inferno, Purgatorio og Paradiso i selskap med Vergil og Beatrice har fiksjonens karakter, baserer denne artikkelen seg også på en vandring: de 27 årene jeg har arbeidet i Kriminalomsorgen og de 15 år jeg har tjenestegjort i fengsel. Dette arbeidet er også inspirert av møtet med to innsatte, Kim og Sofia, og der Dante bare møter skygger i de ulike kretsene i komedien, er mine fortolkninger av Kim og Sofias beveggrunner også preget av nettopp å være bare fortolkninger². Som refleksjoner over en tilværelse som vandrende beveger dette arbeidet seg, som form, i grenselandet mellom artikkelen og essayet. Her finner en verken en utlegning av definisjoner på manipulasjon og beslektede fenomener, eller en tradisjonelt vitenskapelig tilnærming hvor resonnementene understøttes av empiri.

Kim og Sofia

I løpet av de nesten 15 årene jeg arbeidet som fengselsbetjent og førstebetjent ved Bredtveit fengsel, sikrings og forvaringsanstalt var manipulasjon et stadig tilbakevendende tema. Ofte som eksplisitte karakteristikk av det en kunne oppleve som særlig krevende innsatte. En av dem var Kim. Dette var en kvinne jeg som kontaktbetjent møtte med garden ekstra hevet. Manipulasjon var noe som ble tilskrevet hennes kriminalitetsmønster utenfor fengsel, det

¹ Denne artikkelen er et resultat av et aktivt samspill med flere personer som har kastet et (eller flere) kritisk(e) blikk over skulderen min under skriveprosessen. En stor takk til Cathrin Rattén, Per Kristian Granheim, Grethe Midtlyng og Eirin Thomassen, alle ved KRUS, for korrigeringer som i større eller mindre grad er blitt tatt til følge. Aspirantleder Kenneth Bjerkan ved Stavanger fengsel og fire av hans aspiranter har også foretatt en kritisk gjennomgang og gitt meg gode innspill, for aspirantenes del fra et brukerperspektiv, det er de som representerer den gruppen som artikkelen er skrevet for. Til slutt en takk til min veileder fra Høgskolen i Lillehammer: Førsteamanuensis Erni Gustafson og min tidligere veileder: Professor Stephen Dobson for innspill underveis.

² Begge innsatte er naturlig nok anonymisert, også gjennom å utelate noen trekk ved deres bakgrunn.

fremsto i beskrivelsene av Kim som et virkemiddel i handlinger som kvalifiserte for fengsel. Manipulasjon var tilsynelatende også et virkemiddel som ble benyttet inne i fengsel og jeg husker kontaktbetjentsamtaler hvor jeg valgte å stille med en annen betjent som vitne. I ettertid har jeg tenkt en del over om dette virkelig var manipulasjon, eller snarere om vurderingsgrunnlaget, «forhåndsprosedyren» som preget forforståelsen av Kim, tjente til å forsvare det negative fokuset som ble etablert overfor henne og tiltakene som ble iverksatt overfor henne.

En annen innsatt, Sofia, hadde en etnisk og kulturell tilhørighet som for mange snevret forforståelsen inn mot stereotypier som tildelte henne et forhåndsstempel som antatt manipulerende. Hun hadde da også vært med i en større svindeloperasjon som verserte i media for noen år siden. For oss fremsto den innsatte som manipulerende ved at hun forsøkte å spille på sviktende helse (hun var en godt voksen kvinne) og på denne måten vekke en omsorgsfølelse hos de betjentene som ikke benyttet forforståelsen og den selektive sorteringen av stimuli som skjold mot henne. For sistnevnte gruppe fremsto hun som det Tulloch (2010) beskriver som «*nurturance-seeking missiles*», for førstnevnte gruppe kunne det virke som hun nettopp oppnådde den omsorgen hun målrettet søkte. Sofia lyktes etter en tid å oppnå en avtale om å ringe jevnlig til sine barn, siden disse var innlagt på sykehus i et annet nordisk land. Etter en stund viste det seg at hun utnyttet disse samtalene, selvsagt gjennom at betjentene ikke fulgte opp sikkerhetsrutinene godt nok, til å etablere kontakt med en hun absolutt ikke burde få mulighet til å ringe i et annet europeisk land.

Disse to casene kan tjene som utgangspunkt for en problematisering av manipulasjon som fenomen, snarere enn som etymologisk forstått begrep, i en særegen kontekst hvor vilkårene, eller selve næringsgrunnlaget for manipulasjon skaper utfordringer for ulike aktører. Aktørene, i artikkelen forstått både som de som er en del av spillet og de som forsøker å definere det, vil primært være innsatte og betjenter.

Malebolge

I *The Divine Comedy*³, beskriver Dante Alighieri svindel, hvor manipulasjon kan sees som en mekanisme eller virkemiddel, som naturstridig og noe som bryter de (kjærlige) bånd som knytter mennesker sammen (Dante Alighieri, overs. 1995; Glenn, 2008). Så plasserer da også

³ «Den guddommelige komedie» er myteomspunnet (Mazzotta, 2007) Dante Alighieri (1265-1321) sitt hovedverk, mest sannsynlig skrevet gjennom lengre perioder av livet hans (se Moestrup, 2008). Her oppsummerer og viderefører forfatteren en religiøs tradisjon gjennom en tredve dagers vandring fra Inferno (det vi kjenner som Helvete), Purgatorio (kjent fra katolsk tradisjon som et sted hvor en renses for synd før en slippes inn i Paradiset, ofte betegnet som «Skjærsilden») og Paradiso.

Dante svindlerne (og manipulatorene) i åttende krets av sitt inferno. Hele åttende krets, Malebolge, reserveres i Dantes fiksjon til svindlere som bruker smiger, løgn og andre virkemidler⁴ for å fremme egeninteresse (Dante Alighieri, overs. 1995; Glenn, 2008; Eriksen, 2000). Diana Glenn (2008, s. 54) viser til at denne plasseringen rettferdiggjøres ut fra at det naturstridige bryter med en sosial harmoni, hvor en enten benytter en falsk presentasjon av en selv overfor andre og/eller bruker språklige virkemidler, for å oppnå etterstrebede goder, vanligvis på bekostning av et godtroende offer⁵. Plasseringen settes da også i perspektiv ved at disse syndene graderes som mer alvorlige enn de ulike former for voldsutøvelse som kvalifiserer til evig opphold i syvende krets⁶.

Dantes straffemorfologi kan fremstå som datert, men viser like fullt til flere dimensjoner ved manipulasjon som kan tjene som kilde til refleksjon i møte med fengselskonteksten. For det første kan en stille spørsmål ved om det råder noen form for sosial harmoni i fengsel eller om det er egenskaper ved denne konteksten som skaper et særegent næringsgrunnlag for en (sett ut fra andre sammenhenger) nærmest dysfunksjonell egeninteresse. For det andre vil en kunne stille spørsmål ved om manipulasjon, og de handlinger manipulasjon leder frem til, er naturstridige eller kulturelt betingede. Videre utledet om dette «naturstridige» representerer et element i selve fengslingsgrunnlaget, hvor kriminelle handlinger forstås og dømmes som avvikende overfor formaliserte samfunnsnormer og verdier. Dette spørsmålet er problematisk, ikke minst med tanke på at det kan prege en forforståelse i møtet med den som manifesterer dette naturstridige element. Som forforståelse er det dog interessant at tilnærmingen til både Kim og Sofia for min del var preget av at en historikk, enten konkret som kriminalitetsbilde eller som kulturell stereotypi, skapte en forventning om at de hadde en tilbøyelighet til å benytte manipulasjon.

⁴ De syndere som straffes i åttende krets kan muligens samles under en fellesnevner som svindlere, men de utgjøres av forførere, halliker, smigrere, klarsynte (om fremtiden), selgere av religiøse ikoner og posisjoner, tyver, korruperte politikere, falske (uhederlige) rådgivere, skismatikere og forfalskere.

⁵ Diana Glenns (2008) inngang til manipulasjonsfenomenet preges naturlig nok av at hun er idehistoriker og språkforsker, samtidig som hennes «definisjon» av manipulasjon inneholder mange av de samme elementer som en finner i de mer tradisjonelle psykologiske og sosiologiske bidragene til arbeidet med å innramme fenomenet manipulasjon. Mer generelt vil manipulasjon dekke ulike fenomener som spenner fra hvordan en benytter påvirkning for å skape mekanisk bevegelse, også som medisinsk behandling, til de former som gjerne utledes med varianter av de komponenter Glenn (2008) trekker inn. Se for eksempel Manipulation (n.d) og Soanes & Stevenson (2009).

⁶ Birk og Sanders (2004) plasserer da også en av tidenes største folkemaniplatorer, Hitler, i syvende krets i en historisk oppdatert utgave av Inferno-delen av Dantes *Divine Comedy*. Om Dante ville samstemt i en slik plassering er dog usikkert.

Et tredje spørsmål som kan utledes av Dantes hovedverk og Glenn (2008) sin fortolkning av dette verket er om manipulasjon utgjør et virkemiddel for å oppnå noe annet, eller om manipulasjon har en selvstendig (sosial) funksjon. Som Buss (1992) skriver, vil manipulasjon kunne utøves ut fra to hensikter, enten for å få et offer til å utføre handlinger eller få et offer til å avstå fra handlinger. Buss (1992) viderefører dog gjennom å vise til at manipulasjon inngår i en handlingsrekke som beveger seg fra seleksjon av sosiale omgivelser, via mer eller mindre bevisste tilpasningsstrategier, til mer eller mindre bevisste forsøk på å påvirke sosiale omgivelser gjennom manipulasjon. Både som tilpasningsstrategier og påvirkningsmekanismer kan dog manipulasjon graderes etter alvorlighetsgrad og forstås som en bekledning av motstridende roller i en gitt sosial kontekst. Det er her verdt å merke seg at seleksjonen av sosiale omgivelser, tilpasningen til ulike sosiale roller og ikke minst muligheten for aktiv påvirkning⁷ gjennom manipulasjon har særegne vilkår i fengsel. Vi kan si at graden av det vi kan forstå som sosial harmoni defineres langs det vi kan forstå som tre sett av seleksjoner: sosialt miljø, tilpasningsstrategier og påvirkning gjennom manipulasjon (Buss, 1992). Dermed kan konflikter oppstå der manipulasjon fremstår som illegitimt overfor ansatte og innsatte eller mellom innsatte, ved at manipulasjon bidrar til handlinger eller fravær av handlinger (som i seg kan ansees som en handling) som ikke er sosialt akseptert.

Vender vi tilbake til Sofia, ser vi at hun både fikk betjenter til å utføre handlinger (tildele telefontid) og avstå fra handlinger (rutiner knyttet til telefonkontroll). Hvordan kan andre innsatte reagere på denne illegitime fordelingen av goder? I den grad goder hun fikk tilgang til (telefonsamtale til «barn») av andre innsatte ble sett på som en urettferdig fordeling av tid og ressurser på bakgrunn av manipulasjon (falsk presentasjon), ville dette kunne skape konflikter som ble mer eller mindre synlige for de ansatte. Så de innsatte derimot på Sofia sine forsøk på manipulasjon som en motmaktsstrategi, et forsøk på å frarøve betjentene elementer ved kontrollen over det gode som telefonsamtaler representerer, ville dette kunne styrke Sofia sin anseelse i innsattmiljøet. Likedan vil hvorvidt en definerer Sofia sin atferd som grader av

⁷ Nordhelle (2009) etablerer et nærmest transparent skille mellom påvirkning og manipulasjon gjennom å benytte intensjon som en inngangsverdi. Denne inngangsverdien kan dog kun tilskrives gjennom persepsjons- og attribusjonsprosesser med de feilkilder som tilligger disse. I dette ligger også en forståelse av at handlinger utøvd ut fra gode intensjoner fra en avsenders side, kan oppfattes som forsøk på manipulasjon fra mottakerens. Illustrerende nok viser en i Stortingsmelding 37 (2008) til manipulasjon (eller det å manipulere) to ganger i kapittel 7. Først som en egenskap ved (manipulerende) innsatte, deretter i form av en beskrivelse av at en kan manipulere en effekt (tankemønstre) hos innsatte ut fra et behavioristisk læringsperspektiv. Det behavioristiske tankegodset kritiseres i stortingsmeldingen ut fra at mennesket er indrestyrt og ikke programmerbart (maskin-metaforen), men tilskriver en definisjonsmakten til mottageren av de gode intensjonene, vil en også kunne risikere å oppleve at innsatte opplever for eksempel programvirksomhet som manipulasjon.

manipulerende kunne skape konfliktlinjer mellom ansatte i vurderingen av tildelingen av konkrete goder til henne. Jeg må innrømme at avsløringen av misbruket av telefonordningen ledet til en «Hva var det jeg sa» tanke fra min side.

I tilfellet Kim virket det som hun benyttet manipulasjon som virkemiddel for å oppnå en så hurtig soningsprogresjon som mulig, fra innkomstavdelinger via det vi definerte som halvåpen avdeling til avdeling med lavere sikkerhetsnivå. Ved at soningsprogresjon er et gode som representerer tilgang på andre goder, kunne dette også skape et brudd på den sosiale harmoni. Soningsprogresjon representerer begrensede goder som utløses gjennom grader av tilpasning til mer eller mindre formaliserte krav. Vurderingen av hvorvidt disse kravene til tilpasning er reelt innfridd eller snarere har vært gjenstand for manipulasjon, vil i seg selv kunne være en kilde til konflikter mellom innsatte, og mellom innsatte og ansatte, ut fra de mulige konfliktlinjer som ble beskrevet i tilfellet Sofia.

Mer om forholdet mellom tilpasning og påvirkning

Et vesentlig trekk ved Dantes straffemorfologi er et fravær av mulighet for både tilpasning og påvirkning. Der de fleste av oss vil benytte grader av frihet til å foreta seleksjoner for å skape et spenningsforhold mellom tilpasning og påvirkning, er denne fiksjonens sosiale miljø preget av at straffeformenes intrikate utforming individualiserer hinsides dette spenningsforhold. Et sentralt element i denne individuasjon er selve konstruksjonen av kulissene for de hendelser som utspiller seg for betrakterens øyne. Et annet element er fraværet av omsorg eller egeninteresse som preger de som utøver avstraffelsen. Det hviler en egen lidenskapsløshet over påføringen av selv de mest groteske avstraffelsesformer. De begrensede muligheter for tilpasning består i å gå i ett med kulissene.

Utenfor fiksjonens rekkevidde har spenningsforholdet mellom tilpasning og påvirkning andre vilkår, men for å forstå dette forholds grunnleggende og nærmest eksistensielle karakter, kan en tilsynelatende spissformulert tese danne utgangspunkt. Den tsjekkiske forfatteren Milan Kundera (2006) beskriver i romanen *Tilværelsens utholdelige letthet* hvordan selve tanken på et publikum vil påvirke den som står på en tenkt scene i så stor grad at sannheten blir et nødvendig offer. En tilpasser seg publikummet gjennom en bevissthet om at de uttrykk en avgir blir mottagerens inntrykk. Goffman (1992) beskriver denne prosessen som et daglig rollespill hvor en inntar ulike roller etter hva en anser som opportunt. Dette rollespillet kan

forstås som tilpasningsstrategier⁸ overfor en gitt kontekst med dennes særegne forutsetninger for tilegnelse eller tap av goder. En aktør vil dermed bli stilt overfor en rekke seleksjoner som han eller hun med grader av bevissthet innretter seg etter for å realisere mål. I denne rekken av seleksjoner vil bevisstheten om gjensidig påvirkning prege kommunikasjonen og interaksjonen i stor grad⁹.

Carl Erik Grenness (1999) viser hvordan en i en kommunikativ episode står overfor seleksjoner som konstituerer minst åtte forskjellige budskap som filtreres i spenningsfeltet mellom påvirkning og tilpasning. Bevegelsen går her fra det en avsender faktisk (eller helst) ville si, via det avsender faktisk tør og derfor intenderer å si, til det avsender faktisk sier. Videre vil mottaker filtrere avsenders uttrykk som inntrykk ved at en beveger seg fra det en mottaker faktisk hører, til det en mottaker fortolker og tror å høre. Noe som igjen resulterer i en respons hvor mottaker filtrerer sine svar i lys av at han nå fremstår som avsender – og runddansen er i gang igjen.

I Grenness` (1999) skjematiske tilnærming er det dog noen faktorer som er fraværende. For å analysere hvordan spenningsforholdet mellom tilpasning og påvirkning kan avleses i de enkelte kommunikative episoder, vil en også måtte inkludere den kontekst som episodene utspilles innenfor. Goffman (1992) viser, gjennom en inndeling av fasade i kulisser, ytre og manerer, både til mulige seleksjoner for en selvpresentasjon og begrensninger for disse. Dette forhold kan belyses gjennom noen eksempler fra egen erfaring.

I Kims tilfelle kunne det virke som hun forsøkte å skape en fasade hvor en bakenforliggende faktor (voldskriminalitet) inngikk i kulissen og samvirket med rent fysisk ytre (Kim var svært muskuløs) og en offensiv selvhevdende opptreden overfor de ansatte. Samtidig var dette bildet ikke entydig. Der Kim kunne virke lite tilpasningsorientert eller tilpasningsdyktig i møte med enkelte ansatte, ville hun overfor andre (særlig kvinnelig ansatte) anlegge en flørtende og samarbeidsorientert tone. Videre kunne hun i møte med beslutningstagere i ledelse tilegne seg en mer underdanig tone. Denne tonen kunne gjerne være kombinert med en

⁸ Nordhelle (2009) beveger seg i samme landskap som Goffmann ved å beskrive hvordan påvirkning kan skje mer eller mindre frivillig. Hun skriver videre: «*Er man tvunget til å være i en situasjon, tilpasser man seg. Både tvang og straff er et pressmiddel og blir i seg selv en form for påvirkning. Uansett hvor man er, eller hva man gjør, så er det påvirkning fra omgivelsene. I hvilken grad man påvirkes, beror på den enkeltes bevissthetsnivå og mottagelighet*» (s. 31).

⁹ John Christian Laberg (2005) tar utgangspunkt i Goffman og har sosialpsykologien som innfallsvinkel når han beskriver hvordan medlemskap i en bestemt kulturell, yrkesmessig eller sosial gruppe påvirker atferden vår. Han viderefører med «*selv når vi er alene, blir vi påvirket av våre forestillinger om hva andre ville ha sagt hvis de visste hva vi holdt på med*» (s 137).

tilpasning av kulissene og det ytre i et forsøk på å redusere den avstanden som kunne skapes hvis hun møtte opp i treningssinglet bedre egnet på Haralds Gym. Med utgangspunkt i Nordhelles (2009) typologi over manipulasjonsstrategier ser en her at Kim beveget seg mellom de ulike strategiene i møte med ulike sosiale miljø i fengselet. Kim utviste et godt blick for posisjonering og tilpasning av fasade ut fra en intensjon om å påvirke. Spørsmålet er dog om dette kunne ansees som manipulasjon.

Sofia hadde i utgangspunktet dårligere vilkår for å etablere en effektiv fasade. For Sofia kunne det virke som mye av fasaden allerede var predefinert ut fra den stigmatiserende effekt hennes kulturelle og etniske tilhørighet hadde. Utfordringen for Sofia besto i at en tilpasning til en predefinert fasade i liten grad ville skape grunnlag for påvirkning som bidro til å realisere hennes interesser. Samtidig kunne Sofia sin fasade virke preget av en uforsonlighet overfor fengselets krav til tilpasning, tilsynelatende kombinert med en frenetisk utprøving gjennom å teste ut ulike roller overfor innsatte og ansatte. Dette kunne være den syke, gitt at helsetilstand var noe som er vanskelig å vurdere og skaper en usikkerhet hos ansatte. Det kunne være den omsorgsfulle mor, gitt at morsrollen kan skape et mellomværende og utløse omsorg. Det kunne være den offensivt rettighetsorienterte, gjerne i kombinasjon med den syke eller den omsorgsfulle mor, gitt den effekt denne kombinasjonen kunne skape overfor innsatte og ansatte. Vi hadde da også flere tilfeller hvor andre innsatte overfor ansatte påklaget vår behandling av Sofia.

Giampolo - bare et spill?

I åttende krets møter Dante og hans ledsager Vergil en person som skiller seg fra de andre gjennom en egen evne til å beherske spillet i Inferno. Giampolo tortureres innledningsvis på det groveste av flere djevlere, men lurer seg unna ved å tilby djevlene å hente flere ofre.

Giampolo forsvinner deretter, til djevlens store irritasjon, som en dyktig spiller i en grotesk katt og mus-lek (Dante Alighieri, overs. 1995; Eriksen, 2000). Liebling, Price og Shefer (2011) viser i forskning til respondenter som hevder at både innsatte og ansatte i fengsel inntar roller i sosial samhandling. De utøver det en respondent betegner som en *katt og mus-lek*. Denne leken kan forstås som forhandlinger om goder som ligger i grenselandet opp mot det som legalt kan distribueres. Det vil si at leken har karakter av å være relativt synlig og kortsiktig, den representerer en form for trykkregulering hvor en aktør kan få dekket sine interesser uten at den andre parten eksponeres for betydelig risiko. Denne katt og mus-leken har dermed noen av de karakteristika som Nordhelle (2009) tillegger hverdagsmanipulasjon,

og en kan undres på om denne leken, eller spillet, har et konfliktdempende element som grenser til å være underholdende.

Ben Crewe (2007) viser til hvordan en respondent betegner manipulasjon som en nyttig strategi. Respondenten tilpasset det han sa i soningsplanleggings-samtaler etter hva betjentene ønsket å høre: uttrykk for reelt ønske om å bryte med et kriminelt handlingsmønster. Gjennom dette forsøkte han å skape et uttrykk som gav det rette inntrykket hos betjentene. Når respondenten deretter beskriver det hele som et spill, kan en undres på om dette er et spill fra begge parters side hvor trykket fra kontrollmekanismene i liten grad åpner for at manipulasjon kan skape de vågestykker som reell tillit innebærer.

Crewe (2007) beskriver også et fenomen som kan gjøre grensedragningene mellom hverdagsmanipulasjon og skadelig manipulasjon mer utydelige. Respondenten som gav uttrykk for en tilpasning for å påvirke, ved å si det han trodde (eller erfaringsvis visste) at betjenten ønsket å høre, viste til at dette spillet bare var vellykket i den grad en unngikk konfrontasjon. Denne demarkasjonslinjen mot konfrontasjonen er sentral ut fra flere forhold. For det første kan en konfrontasjon være uttrykk for at hverdagsmanipulasjonen ikke har en trykkregulerende effekt. Konfrontasjonen viser at en har overskredet reglene for leken. For det andre vil konfrontasjonen, og ikke minst de reaksjoner den avstedkommer, medføre behov for å endre manipulasjonsstrategier. De strategiene en har valgt leder ikke lenger frem mot et intendert langsiktig resultat, med mindre konfrontasjonen inngår som et ledd i en langsiktig strategi. For det tredje vil konfrontasjonen kunne representere et maskefall: Den fasaden en har opparbeidet gjennom å designe kulisser og tilpasse manerer og ytre etter motspilleren vil bli avslørt.

Konfrontasjonen kan forstås som en grenseoverskridelse som avslører en manglende evne til å lese og tilpasse seg etter spillets regler, samtidig som konfrontasjonen kan være uttrykk for noe reelt selvhevdende, som en vilje til ikke å innordne seg ved å bryte ut av de roller som spillet anviser. Slik kan konfrontasjonen også være selvhevdende gjennom å komme til uttrykk som en sannhet som overskrider de begrensninger som ligger i spenningen mellom tilpasning og påvirkning. Denne frie utslørte tale, hos de gamle grekerne forstått som Parrhesia, kan forstås ut fra individets ønske om selvkontroll eller selvhevdelse, i vår sammenheng i potensielt marginaliserende kontekster.

I en naturlig forlengelse av en kortfattet utledning av konfrontasjonen, kan en også stille spørsmål ved hvordan spenningen mellom tillit og kontroll påvirker den eksistensielle basisen

for manipulasjon. Denne spenningen etableres både ut fra den avstand de sosio-materielle betingelsene skaper som inngangsverdi og kan forsterkes i et system hvor en ser en ubalanse mellom tillit og kontroll. De moralske avveininger en innehar i transaksjoner med sin delte verden kan dermed forlates ut fra et sett av beveggrunner som kan basere seg på det Katz (1988) beskriver som «*a mountain of shame suffered at the bottom of the social order*» (s. 313) og den forsterkning som inntreffer når mistillit settes i system¹⁰.

De ulike tilnærmingene som har blitt antydnet viser både at det som kan forstås som manipulasjon kan være uttrykk for noe annet og at det en muligens kan definere innenfor de snevre rammene for manipulasjonsbegrepet kan forklares ut fra ulike betingelser som preger relasjonen mellom innsatte og ansatte, både de som er til stede som inngangsverdier og de som utløses og/eller forsterkes i den særegne kontekst som møtet foregår i: fengselet. Manipulasjon kan være en aktiv deltagelse i katt og mus-spillet, men også en strategisk tilpasning for å påvirke hvor en søker å unnvike den sanksjonsutløsende konfrontasjonen. Samtidig kan dog konfrontasjonen både utgjøre en særegen form for manipulasjon,¹¹ men også være et uttrykk for selvhevdelse. Min opplevelse av Kim kan potensielt fortolkes inn i de fleste av disse tilnærmingene. For det første virket det som om hun var bevisst at enkelte så på henne som manipulerende og tilla dermed spillet et element av underholdning. For det andre kunne hun også fortolkes til å etablere en fasade som kunne tilsløre det hun ikke ønsket å fremvise. Hun kunne også være konfronterende ved å spille på sitt ytre og sin historie for å fremstå som «fryktinngytende», samtidig som hennes (som en fjerde fortolkning) ofte konfronterende stil kunne være reelt selvhevdende eller fremstå som et ønske om å overbevise eller overtale motparten: oss.

Novisen.

Som i andre sammenhenger vil konfrontasjonen også i fengselskonteksten være knyttet til reaksjoner med ulik grad av formalisering. Offeret som erkjenner at han eller hun har havnet eller nesten havnet i manipulatorens nett vil, til dels uavhengig av hvilke reaksjoner en på

¹⁰ Katz (1988) viser at sammensatte emosjoner som ydmykelse, skam og vrede kan påvirke relasjonsdannelse, som kilder til funksjonelle avgrensninger som legitimerer handlinger overfor de som defineres utenfor. Disse funksjonelle avgrensningene får dermed sin egen rettethet og påvirker moraldannelse, som forsøk på rettferdiggjøring av handlinger som dypere sett kan representere konflikter mellom ulike verdier som individet eksponeres for (Skogvoll, 2013, s. 73)

¹¹ Dette poenget viser til et fenomen som i mindre grad blir behandlet her. Nordhelle (2009) viser i beskrivelsen av forholdet mellom manipulasjon og maktutøvelse til effekten av trusler. Konfrontasjonen eller en mer eller mindre direkte trussel om en potensielt ubehagelig konfrontasjon kan i seg selv inneha elementer av manipulasjon, særlig i de tilfeller hvor en antar en overlegen posisjon for å oppnå en av to effekter: å få en person til å utføre en handling eller få en person til å unnlate å utføre en handling (Buss, 1992).

organisasjonsnivå tildeler manipulatorene, iverksette sine egne tiltak for å sikre seg overfor manipulatorene. Min bruk av et vitne (en annen betjent) under samtaler med Kim er et eksempel på slike tiltak.

Det å gå offensivt inn for å løse konflikter knyttet til manipulasjon og beslektede fenomen er dog krevende, og hvis en ser den innsatte som den ene parten på spillebrettet, kan en tenkt motpart være novisen - den ferske profesjonsutøveren. Dette kan være en aktør som gjerne «spiller langsomt» fordi de prøver å huske alle reglene og prioriteringene mellom dem (Hiim & Hippe, 2001, s. 55). Disse prioriteringene er en balansekunst mellom en selverkjennelse av egenomsorgens utstrekning og de fordringer som ligger i den profesjonelle omsorgen. Som arena for spill vil profesjonsutøver, i likhet med den innsatte, være eksponert for situasjoner hvor en med Goffman (1956) står i fare for å bli satt i forlegenhet, eller oppleve grader av ydmykelse fordi en ikke behersker de ulike rollene som utspilles i en gitt kontekst. I kontekster hvor en manglende beherskelse av spillet kan resultere i menneskelige feil som slår tilbake på den ferske profesjonsutøveren, vil novisen vanligvis utvise særlig forsiktighet. Artikkelforfatteren husker fortsatt underdirektøren ved et opplæringsfengsel som møtte oss aspiranter med den skremmende uttalelsen: *En feil – så er det rett ut*. En dreven fengselsbetjent kan nok reflektere over katt og mus-spillet og trekke den samme erkjennelse som Cialdini (2003) trekker på mer generelt grunnlag: at han eller hun er en «lettlurt tosk». Dette kan gjøres i visshet om (selv om en aldri bør være sikker) at gjensidig manipulasjon gjerne utledes i transaksjoner som ikke er karrieretruende. En kan tenke seg at novisen vil være på bortebane her.

Samtidig vil novisen ikke være novise i alle henseender og bruken av Dreyfuss og Dreyfuss typologi (Hiim & Hippe, 2001) kan fremstå som reduksjonistisk. Slik Dante starter sin reise gjennom Inferno, Purgatorio og Paradiso midt i livet, vil vår novise, fengselsaspiranten, inneha livserfaring og annen praksis som i ulik grad kvalifiserer ham eller henne til å inngå i de relasjoner konteksten fordrer. I møte med nye brukergrupper og nye kulturer kan det være eldre, rutinerte profesjonsutøvere som i større grad sliter med kodene for interaksjon og på denne måten blir eksponert for nye uttrykksformer for sosial manipulasjon.

Profesjonell omsorg beveger seg i spenningsfeltet mellom nærhet og distanse, også som en bevegelse mellom en omsorg for den andre og en omsorg for en selv eller sitt selv. Ved at profesjonalitet også kan forstås som etableringen av en distanse også til brukeren (Skogvoll & Dobson, 2011), vil en stå overfor en inngangsverdi som forsterkes i en kontekst hvor

manipulasjon knyttes til individuell eksponering for risiko. Ifølge Lindberg (2005) har amerikansk forskning konkludert med at en i utdanning av kriminalomsorgsansatte kan etablere et endimensjonalt fokus på innsatte som manipulerende. Amerikanske forhold er muligens ikke direkte overførbare, men også Stortingsmelding 37 (2008) viser til utfordringer med innsatte som har utvist, og innehar, evne til å bruke manipulasjon, vold og trusler. I stortingsmeldingen skisseres deretter hvilken effekt disse utfordringene kan ha på vår profesjonalitet, noe som resulterer i et behov for kontrolltiltak mot, og kompetanseheving overfor, manipulasjon.

Blir fokuset på manipulasjon innpreget som en forforståelse, og hvordan påvirker dette i så fall det vi litt unyansert kan forstå som novisen? Vil en kunne stå overfor tilfeller hvor denne forforståelsen skaper former for stimulusseleksjon og stimulussupplering (Kaufmann & Kaufmann, 2003), hvor egenomsorgen kan føre til at en ser spøkelses ved høylys dag? En kan hevde at en utfordring med å etablere fokus på en risikofaktor kan være en falsk diagnostisering som forsterker hyppigheten av fenomenet. Dette fenomenet viser da også Høstmælingen (2011) til i kritikken av Grethe Nordhelles bidrag til faglitteraturen om manipulasjon. Typologisering og diagnostisering knyttet til et sosialt fenomen kan lett resultere i det Høstmælingen (2011) betegner som en heksejakt. Selv om tiltakene overfor innsatte nok er mildere enn det som anslagsvis 300.000 hekser ble utsatt for, er det grunn til å benytte manipulatorstempelet med forsiktighet.

Er det manipulasjon?

De temaer som er blitt behandlet i artikkelen generelt, og kanskje bruken av de to kvinnelige innsatte Kim og Sofia spesielt, reiser flere problemstillinger som kan fremmes i det vi nærmer oss avslutningen på denne korte presentasjonen av manipulasjon som fenomen i fengselskonteksten. For det første kan det stilles spørsmål ved bruken av selve manipulasjonsbegrepet, om en nærmest «diagnostiserer» presist og om en i for liten grad ser hvordan konteksten gir et særlig næringsgrunnlag for grader av manipulasjon og/eller beslektede fenomener. Sofias misbruk av telefonordningen kan fortolkes som en utnyttning av det omsorgsbaserte mellom-værende som morsrollen skapte hos enkelte betjenter. Samtidig kan en også fortolke episoden som en avdekking av menneskelige feil ved svikt i rutiner, feil som skapte en mulighet som var for fristende til å motstå for Sofia. Mer grunnleggende kan en stille spørsmål ved om det er noen inngangsverdier eller variabler som gjør at atferden blir en lært tilpasning i forhold til marginale livsbetingelser. Spissformulert handler dette om i hvilken grad en kan gjøre slike handlinger til gjenstand for moralsk fordømmelse, deretter

hvilke reaksjoner en tilsynelatende manipulerende atferd kan avstedkomme og ikke minst hvilken tilknytning reaksjonene har til en eventuell moralsk fordømmelse.

For det andre ligger det i dette også en erkjennelse av et moralsk dilemma hvor en kan spørre om hvordan en endring av atferd hos en diagnostisert manipulator kan fortolkes som uttrykk for noe annet enn en justering av dennes virkemidler eller strategier. Vil en i møte med det en vurderer som manipulasjon, enten som en selvstendig vurdering eller som en ukritisk videreføring av et stempel som systemet har satt, ikke gi innsatte mulighet til å bevege seg ut av det Goffman (2001) betegner som den «onde sirkel» hvor mulige uttrykk for endring tilsløres av individets forforståelse. Som moralsk dilemma forsterkes dette når forforståelsen får en evighetens karakter, nærmest som en parallell til Dantes betraktning av svindlerne i åttende krets, som etablering av et særlig fokus på risiko ut fra innsattes forhistorie eller etniske eller kulturelle stereotyper. Som Slovic (2000) viser vil da også stigma kunne tildeles ut fra persepsjonen av risiko og på denne måten påvirke interaksjon.

For det tredje, og mer grunnleggende, er det egnet til å problematisere hvorvidt det en forstår som manipulasjon bunner i en form for selvhevdelse, som et sunt uttrykk for autonomihevdeelse hvor en verbalt sterk innsatt snarere forsøker å overbevise eller overtale enn å manipulere. Dette siste er et spennende perspektiv. Gitt at en med Kunderas forhold til sannhet, og en erkjennelse av tillit korresponderer tydelig med sannhet, kan se en reell dialog som noe tuftet på et genuint inntrykk for det Foucault (2008) så som *Parrhesia*, et ønske om self-governance hvor en overskrider livsbetingelser som leder mot en minste motstands vei med tilpasningsstrategier. Der den tilsynelatende tilpasning kan være en tilsløring av manipulasjon, kan det som fremstår som rigide og manipulative strategier snarere være tegn på sunn selvhevdelse.

For det fjerde kan en stille spørsmål ved om manipulasjon som effektiv balansekunst er forbeholdt de få aktører som evner å bevege seg i det skjulte, ved at de trekker i trådene og spiller betjenter, ledere og andre faggrupper opp mot hverandre eller bruker andre innsatte for å fremme egne interesser. Dette kan være de som skaper en falsk presentasjon som fremstår som genuin og som har et langsiktig perspektiv. De som er seg bevisst at den effektive manipulasjon forutsetter at en unngår konfrontasjon eller lar andre utsettes for konfrontasjonene og de reaksjonene de avstedkommer. Der hverdagsmanipulasjonen innehar spillets karakter gjennom nærmest å fungere som en form for adspredelse, vil manipulatorens

spill bevege seg i det skjulte frem mot det punkt hvor spillet får sin forløsning i handlinger med større skadepotensial på både individ og systemnivå.

Avslutning

Denne artikkelen ble innledet med en vandring langs kretsene i *The Divine Comedy*, og et par mer filosofisk orienterte resonnementer utledet fra dette verket kan også tjene som en kilde til videre refleksjon, eller videre vandring om en vil.

Det første er spørsmålet om en kan forvente en form for sosial harmoni i fengsel, og i tilfelle i hvilken (eventuelt tilslørende) form. Hvis fengselet, som Dantes Inferno, avviker så markant fra andre arenaer for menneskelig samspill, hvilke implikasjoner får i tilfelle det?

Det andre er synet på manipulasjon som noe naturstridig, noe som bryter med det (positive, humanistiske) grunnsyn en har på den menneskelige natur. Hvordan vil en slik forståelse, hvis den preges som en forforståelse, kanskje til og med ut fra hensynet til ens egen sikkerhet, påvirke kvaliteter ved de relasjoner en etablerer i fengsel?

God vandring.

Kilder

- Dante Alighieri (overs.1995). *The divine comedy*. London: Everyman`s Library.
- Birk, S. & Sanders, M. (2003). *Dante`s Inferno*. San Francisco: Chronicle books.
- Buss, D. M. (1992). Manipulation in close relationships, five personality factors in interactional context. *Journal of Personality*, 60(2), 477-499. Hentet fra <http://homepage.psy.utexas.edu/HomePage/Group/BussLAB/pdffiles/manipulation%20in%20close%20relationships%201992.pdf>
- Cialdini, R. (2003). *Påvirkning – teori og praksis*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Crewe, B. (2007). Power, adaption and resistance in a late-modern men`s prison. *British Journal of Criminology*. 47(2), 256–275.
- Eriksen, T.B. (2000). *Reisen gjennom helvete – Dantes inferno*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Foucault, M. (2008). *The courage of truth*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Glenn, D. (2008). *Dante`s reforming mission and women in the comedy*. Leicester: Troubadour Publishing.
- Grenness, C. E. (1999). *Kommunikasjon i organisasjoner; innføring i kommunikasjonsteori og kommunikasjonsteknikker*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Goffman, E. (1992). *Vårt rollespill til daglig*. Oslo: Pax Forlag.
- Goffman, E. (2001). *Anstalt og menneske*. Viborg: Jørgen Paludan Forlag.
- Goffman, E. (1956). Embarrassment and social organization. *American Journal of Sociology*, 62(3), 264-271.
- Heidegger, M. (2008). *Phenomenological interpretations of Aristotle*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hiim, H. & Hippe, E. (2001). *Å utdanne profesjonelle yrkesutøvere – yrkesdidaktikk og yrkeskunnskap*. Oslo: Gyldendal Akademisk Forlag.
- Høstmælingen, A. (2011). Inviterer til heksejakt [Bokanmeldelse av *Manipulasjon* av G. Nordhelle]. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, (48)3. Hentet fra http://www.psykologtidsskriftet.no/index.php?seks_id=136672&a=4
- Høstmælingen, A. (2011). Manipulasjon og induksjon [debattinnlegg]. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, (48)5. Hentet fra http://www.psykologtidsskriftet.no/index.php?seks_id=143827&a=4
- Katz, J. (1988). *Seductions of crime: moral and sensual attractions in doing evil*. New York: Basic Books.

- Kaufmann, G & Kaufmann, A. (2003). *Psykologi i organisasjon og ledelse*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kundera, M. (2006). *Tilværelsens uutholdelige letthet*. Oslo: Cappelen.
- Laberg, J. C. (2005). Sosialpsykologi. I J. Eide & B. H. Johnsen (Red.), *Operativ psykologi* (s. 136–154). Bergen: Fagbokforlaget.
- Liebling, A., Price, D. & Shefer, G. (2011). *The prison officer*. Abingdon: Willan.
- Lindberg, O. (2005). *Kvinnorna på Hinseberg: en studie av kvinnors villkor i fängelse*. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen.
- Manipulation. (n.d.) *The American Heritage Dictionary of the English Language* (5. ed). Hentet fra <http://www.thefreedictionary.com/manipulation>
- Mazzotta, G. (2007). The life of Dante., I R. Jacoff (Red.), *The Cambridge Companion to Dante* (s. 1–13). Cambridge: Cambridge University Press.
- Moestrup, J. (2008). Vandringsmannens identitet i den guddommelige komedie. I U. Falkeid (Red.), *Dante, a critical reappraisal* (s. 197–204). Oslo: Unipub Forlag.
- Nordhelle, G. (2009). *Manipulasjon: forståelse og håndtering*. Oslo: Gyldendal.
- Skogvoll, V. & Dobson, S. (2011). Connoisseuren - med blick for øyeblikket: en kroppsfenomenologisk essay om det profesjonelle. I Ø. Haaland, S. Dobson & G. Haugsbakk (Red.), *Pedagogikk for en ny tid*, (s. 161–173). Vallset: Opplandske bokforlag.
- Skogvoll, V. (2013). *Vibekes to liv: en utforskning av mulige innganger, - og utganger av en rusmisbrukerkarriere i lys av akrasia, viljesvakhet og lav selvkontroll* [Masteravhandling]. Høgskolen i Lillehammer: Lillehammer.
- Slovic, P. (2000). *The Perception of Risk*. London: Earthscan.
- St.meld. 37 (2007-2008). (2008). *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Soanes, C. & Stevenson, A. (2009). *Concise Oxford English dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Tulloch, B. (2010). Guarding against manipulation by criminal offenders. *Australasian Journal of Correctional Staff Development*, 2(5). Hentet fra http://www.bfcsa.nsw.gov.au/_data/assets/pdf_file/0010/223759/Guarding-againstManipulation-by-Criminal-Offenders.pdf